

JAC DE GOOIJER

De viervoudige vervanging: hoe het Joodse lichaam uit het verhaal verdween

De Bijbel lezen met Joodse ogen

□

*Een essay over Messias, Israël, lichaam, opstanding en de
vier vormen van vervanging.*

Er is een patroon dat zich door tweeduizend jaar kerkgeschiedenis herhaalt, zo consequent dat het geen toeval meer kan zijn. Telkens wanneer iets concreets, particuliers en Joods het geloof dreigt te “belasten” met geschiedenis, lichamelijkheid en verbondsverplichting, wordt het vervangen door iets abstracts, universeels en – laten we het beestje bij de naam noemen – Grieks. Dit gebeurt op drie niveaus tegelijk: met de Messias, met het volk Israël, en met de opstanding zelf. Wie deze drie bewegingen naast elkaar legt, ziet geen toeval maar een mechanisme.

1. De Messias zonder verbond

De eerste vervanging betreft de Messias zelf. Voor de profeten is de Gezalfde ondenkbaar los van Israël. Jesaja profeteert een Knecht die “Jakob weer tot Hem terugbrengt en Israël tot Hem verzameld wordt” (Jesaja 49:5) – de Messias functioneert in en voor het verbondsvolk, niet ernaast. Jeremia’s nieuwe verbond is uitdrukkelijk “met het huis van Israël en het huis van Juda” (Jeremia 31:31), geen vervangend verbond met een ander volk, maar een vernieuwing van hetzelfde verbond met hetzelfde volk. Zelfs Paulus, die apostel voor de heidenen, schrijft dat de heidenen als wilde loot worden geënt op de eigen olijfboom van Israël (Romeinen 11:17-24) – niet andersom.

Toch is de Messias in brede delen van kerk en moskee losgeknipt van die verbondscontext. In de christelijke vervangingstheologie wordt Hij de messias van “het nieuwe Israël”, de Kerk, waarbij het concrete, historische Israël theologisch overbodig wordt. In de islam wordt Isa een schakel in een profetenketen die naar Mohammed toewerkt, losgemaakt van het

verbond met Abraham, Izaäk en Jakob. Beide bewegingen maken dezelfde zet: haal de Messias uit zijn Joodse huis, en Hij wordt herbruikbaar voor ieders eigen universele verhaal.

2. Het volk als doorn in het oog

De tweede vervanging volgt logisch uit de eerste. Als de Kerk het “nieuwe Israël” is, wat is dan nog de functie van het oude, letterlijke Israël? Het antwoord van eeuwen kerkelijke theologie was niet: het verdwijnt gewoon uit beeld. Het antwoord was actiever en donkerder: het moet blijven bestaan, maar dan vernederd, als bewijs van Gods verwerping. De historicus Jules Isaac noemde dit l’enseignement du mépris, de leer van de verachting - een theologisch geconstrueerd narratief waarin de aanhoudende, koppige existentie van het Joodse volk zelf tot argument werd gemaakt.

Dit is precies waarom Paulus in Romeinen 11 zo indringend waarschuwt: “Beroem u dan niet tegen de takken... gij draagt de wortel niet, maar de wortel u” (Romeinen 11:18). Hij ziet het gevaar al ontstaan in zijn eigen tijd: heidenchristenen die menen dat zij Israël hebben vervangen in plaats van eraan te zijn toegevoegd. En hij besluit met een van de meest genegeerde verzen van het Nieuwe Testament: “de gaven en de roeping Gods zijn onberouwelijk” (Romeinen 11:29) - Gods verbond met Israël is niet ingetrokken, ook niet nu.

Wat Paulus vreesde, gebeurde: het voortbestaan van het Joodse volk werd niet gelezen als vervulling van Gods trouw, maar als een storing in het eigen verhaal. Een levend weerwoord dat weggewerkt moest worden - met gele badges, getto’s, en uiteindelijk erger. Niet overbodig, maar een doorn

in het oog. Dat verklaart ook waarom de blote, soevereine existentie van de staat Israël vandaag voor bepaalde theologische stromingen zo'n onverteerbaar gegeven blijft: het is geen politiek probleem, het is een theologisch probleem geworden.

3. Het lichaam vervangen door de ziel

De derde vervanging is minder zichtbaar, maar draagt hetzelfde mechanisme in zich: de vervanging van de lichamelijke opstanding door de onsterfelijke ziel.

De Tenach kent geen zwevende ziel die het lichaam als een gevangenis verlaat. Daniël profeteert: “velen van hen die slapen in het stof der aarde, zullen ontwaken” (Daniël 12:2) - een lichamelijk, aards, concreet gebeuren, verbonden aan stof en opstanding uit de aarde. Job roept uit: “in mijn vlees zal ik God aanschouwen” (Job 19:26) - niet een geest die het vlees ontvlucht, maar vlees dat wordt opgewekt. Dit was ook precies de Farizeze hoop, en de hoop van Jesjoea's eerste volgelingen: een lichamelijke opstanding van de doden, zoals Paulus voor het Sanhedrin verdedigt (Handelingen 23:6-8) tegenover de Sadduceeën, die de opstanding ontkenen.

Toen deze Joodse hoop de Grieks-Romeinse wereld binnenkwam, botste zij op iets fundamenteel anders: het Platoonse dualisme, waarin de ziel het “eigenlijke” en onsterfelijke deel van de mens is, gevangen in een minderwaardig, vergankelijk lichaam. Kerkvaders als Origenes - zelf diep gevormd door het Griekse denken - brachten dit gedachtegoed de theologie binnen. Het effect was structureel identiek aan wat er met de Messias en het volk gebeurde: het concrete, lichamelijke, Joodse werd

vervangen door iets abstracts en “verhevens.” Weg van de aarde, het lichaam, de materie - naar een zielenhemel zonder de lastige, particuliere ballast van vlees en bloed.

De vierde lijn: de islam en het Westerse zelfbedrog

Er is een vierde lijn die in dit patroon niet ontbreken mag, en die vandaag minstens zo urgent is als de eerste drie: de islam.

De Koran erkent Isa als profeet, geboren uit een maagd, verricht van wonderen - maar uitdrukkelijk niet als de gekruisigde en opgestane Messias van Israël (Soera 4:157-158). Belangrijker nog voor dit betoog: de islam plaatst zich niet als voortzetting van het verbond met Abraham, Izaäk en Jakob, maar als correctie erop. De term tahrif - de leer dat Thora en Evangelie door Joden en christenen zijn “verbasterd” - ontdoet het Joodse verbond van zijn gezag. Waar de kerkelijke vervangingstheologie het volk Israël vervangt door de Kerk, vervangt de islam de hele openbaringsketen: niet Israël is het verkeerde volk, maar de tekst zelf is verdacht geworden. Isa wordt, net als in het christelijke vervangingsdenken, een schakel die losstaat van het specifieke verbond met een specifiek volk - hier ingebed in een profetenlijn die uitmondt in Mohammed en de oemma, een universele geloofsgemeenschap die de particuliere, etnische verbondsband met Israël overbodig maakt.

Het is dezelfde beweging als bij de Messias-zonder-volk en de ziel-zonder-lichaam: het particuliere wordt ingeruild voor het universele, en daarmee verdwijnt de verbondsmatige, historische band met een specifiek volk op een specifiek land.

Wat dit extra gewicht geeft, is de manier waarop het Westen hiermee omgaat. Er heerst in brede kring de overtuiging dat het Westen “niets te

vrezen heeft” van de islam - dat zorgen hierover overdreven, xenofob of ouderwets zijn. Diezelfde overtuiging werd eeuwenlang ook uitgesproken over vervangingstheologie: die werd niet als bedreiging voor Joden gezien, maar als vrome, onschuldige theologie. Achteraf bleek het theologische klimaat waarin Jodenhaat kerkelijk gelegitimeerd kon worden. Het punt is niet dat elke moslim of elke gelovige de consequenties trekt - net zomin als elke vervangingstheoloog persoonlijk antisemit was. Het punt is dat een theologisch systeem dat het Joodse verbond, volk en land structureel marginaliseert, een voedingsbodem schept die zich, onder de juiste politieke omstandigheden, tegen datzelfde volk kan keren. Dat is precies wat de AIVD-rapportages over Hamas-netwerken in Nederland en de opleving van openlijk antisemitisme na 7 oktober laten zien: geen incident, maar een uitwerking van iets dat al veel langer theologisch was voorbereid.

Wie zegt “hier hebben we niets te vrezen” onderschat dus niet alleen een politieke dreiging. Hij herhaalt, onbewust, precies de geruststelling die het Westen zichzelf eeuwenlang voorhield over zijn eigen vervangingstheologie - tot die geruststelling met bloed werd weerlegd.

De overeenkomst: hetzelfde mechanisme, vier keer

Leg je de vier vervangingen naast elkaar, dan valt op dat ze niet zomaar oppervlakkig lijken op elkaar, maar hetzelfde driedelige mechanisme volgen.

Eerst het particuliere wegfilteren. Steeds wordt iets concreets - een specifiek volk, een specifiek lichaam, een specifieke verbondslijn - ingeruild voor iets algemeen. De Messias van Israël wordt de messias van “iedereen.” Het volk Israël wordt de “geestelijke” Kerk. Het opgewekte

lichaam wordt de onsterfelijke ziel. De verbondslijn Abraham-Izaäk-Jakob wordt een universele profetenketen. Telkens verdwijnt het onhandelbare, historische en particuliere ten gunste van iets dat overal en voor iedereen te gebruiken is.

Dan het weggefilterde tot probleem maken. Wat wordt weggefilterd, verdwijnt zelden stilletjes - het wordt lastig zodra het zich niet laat wegfilteren. Vervangingstheologie maakte van het voortbestaande Joodse volk geen neutraal restant, maar een levend weerwoord dat verklaard moest worden (vandaar de vernedering, de getto's). Tahrif maakt van de overgebleven Thora- en Evangelietekst geen neutraal document, maar een "verbasterde" bron waar men zich tegen moet verdedigen. In beide gevallen wordt het particuliere dat weigert te verdwijnen, actief tot tegenstander gemaakt.

Ten slotte de presentatie als vooruitgang. Geen van deze vervangingen werd ooit verkocht als verlies. Vervangingstheologie was eeuwenlang "vervulling", geen verwerping. Het Platoonse zieledenken was "verdieping", geen versmalling. En vandaag wordt de islam in westerse ogen verkocht als voortzetting en verrijking van de Abrahamitische lijn - "wij aanbidden toch dezelfde God" - in plaats van als een systeem dat diezelfde particuliere verbondslijn theologisch overbodig verklaart. Precies dát noemen in het interreligieuze narratief geldt als vooruitgang, als de ultieme oplossing voor religieuze spanning.

Deze drie stappen - wegfilteren, tot probleem maken, verkopen als vooruitgang - vormen samen de kern van wat in alle vier gevallen gebeurt. Het is niet toevallig dat elke vervanging uiteindelijk hetzelfde volk, hetzelfde land en dezelfde particuliere belofte raakt. Dat is geen toeval, dat is het aangrijpingspunt.

Eén beweging, vier gedaanten

Deze vier vervangingen zijn geen toevallig naast elkaar bestaande ontwikkelingen. Het is één en dezelfde beweging, vier keer uitgevoerd:

De Messias wordt losgemaakt van het verbondsvolk waaruit Hij voortkomt.

Het volk zelf wordt, wanneer het weigert te verdwijnen, van overbodig tot bedreigend.

De lichamelijke, aardse hoop van de opstanding wordt vervangen door een geestelijke, Griekse ziel-onsterfelijkheid.

De hele openbaringsketen wordt in de islam vervangen door een nieuwe, universele profetenlijn die het particuliere verbond met Israël overbodig maakt.

Telkens dezelfde filter: het particuliere, lichamelijke, verbondsmatige wordt weggewerkt ten gunste van het universele en geestelijke. En telkens wordt dit gepresenteerd als vooruitgang, als verdieping, als iets dat het geloof toegankelijker maakt voor de wereld.

Maar een Messias zonder verbondsvolk is een andere Messias dan die van de Tenach. Een Israël dat alleen nog dient als theologische waarschuwing is niet meer het Israël van de belofte. En een opstanding die alleen nog de ziel betreft, is niet de opstanding die Daniël, Job en de eerste discipelen van Jesjoea beleden.

Wie de Bijbel met Joodse ogen leest, ziet dat deze drie zaken - Messias, volk, lichaam - geen losse onderdelen zijn die je apart kunt verhandelen.

Het is één geheel, gedragen door één en dezelfde God die trouw blijft aan wat Hij heeft toegezegd: aan een volk, in een lichaam, door een Gezalfde die Zelf uit dat volk voortkwam en lichamelijk is opgestaan uit de doden.

Niet los verkrijgbaar. Nooit geweest.

*Niet los verkrijgbaar.
Nooit geweest.*

Jac de Gooijer · jacdegooijer.com · DINPRESS